

Samenwerkingsverband

*Hoogland-
Indianen*

De Condor en de Aymara's

Tekst: H. Stout
Illustraties: CREAR, Iquique
Typewerk en Lay-out: SHI vrijwilligers
©SHI 1991

Digitalisering voor Website: 2009

DE CONDOR EN DE AYMARA'S

H. Stout

INLEIDING

Dit verhaal, dat gaat over de rol die de condor speelt in de traditionele volksverhalen van de Aymara-Indianen, zou de samenvatting kunnen zijn van mijn nog niet voltooide afstudeerscriptie met hetzelfde onderwerp, die ik schrijf ter afronding van de studie 'Spaans' aan de R.U. Utrecht.

De Aymara's, een volk dat uit ruim twee miljoen mensen bestaat, leven hoog in de Andes op de Altiplano rond het Titicacameer, dat ligt op de grens van Peru en Bolivia. Wegens ruimtegebrek zal ik hier nu niet verder ingaan op hun levenswijze, hun wereldbeeld, hun problemen, etc., hoewel enige kennis hiervan wel gewenst is voor een beter begrip van de verhalen en de problematiek die erin voorkomt. Ik verwijs hiervoor naar andere uitgaven van het SHI.

Alvorens enkele voorbeelden te geven van verhalen waarin de condor een rol speelt, met daarbij enig commentaar, zal ik eerst wat vertellen over de condor zelf en ook over de mondelinge tradities bij de Aymara's in zijn algemeenheid.

DE CONDOR

De condor is de grootste vogel die kan vliegen; struisvogels bijvoorbeeld zijn groter, maar kunnen zich door hun gewicht niet van de grond verheffen. De enorme vleugels, die uitgevouwen meer dan drie meter breed kunnen zijn, geven de vogel een groot zweefvermogen. Zo kan de condor zeer lang op luchtstromen blijven zweven zonder een enkele keer met de vleugels te slaan. De eerste natuuronderzoekers die naar Zuid-Amerika kwamen, zagen dit een paar uur aan en kwamen superlatieven te kort om de schoonheid van de vlucht van het dier te omschrijven; 'majestueus' was de meest gebruikte. Toen ze echter in de gelegenheid kwamen eens een condor van dichtbij te bekijken, veranderden ze snel van mening: "weezinwekkend" was nu hun oordeel. De condor heeft namelijk een kale hals en een kale kop, gekroond met een vlezige bloedrode kam, en waarin twee priemende kraaloojes staan.

Of een condor mooi of lelijk is doet nu verder niet ter zake; feit is dat de condor een markant uiterlijk heeft, ook al vanwege het gitzwarte verenpak dat geaccentueerd wordt door een sneeuwwitte donskraag om de hals en de witte uiteinden van de veren op de vleugels. Door dit uiterlijk, zijn omvang en zijn vertoon van kracht, geniet de condor alom respect, zowel in de Andes als daarbuiten. Dat de condor een groot prestige geniet blijkt uit het feit dat hij voorkomt in de nationale wapens van Colombia, Ecuador, Bolivia en Chili, op munten en postzegels, en in emblemen van organisaties en instanties. Kijk ook maar op de omslag van dit boekje. Zelfs mensen kunnen bij blijken van grote kracht of bijzondere prestaties de bijnaam "condor" krijgen.

Een van de belangrijke eigenschappen van de condor, die indirect tot uitdrukking komt in de volksverhalen, is dat de condor een aaseter is. Soms vangt hij wel levende prooien, maar zijn menu bestaat toch voornamelijk uit de krengen van al enige dagen dode dieren. Rondcirkelend op grote hoogte houdt de condor de omgeving en zijn soortgenoten scherp in de gaten. Die hoogte wordt bereikt doordat de condor zich, gebruikmakend van opstijgende luchtstromen, omhoog schroeft.

Condorparen nestelen op de kale rotsen van de hoogste en meest onbereikbare toppen. De voortplanting gaat echter zo traag, dat er een reële bedreiging bestaat dat de condor uitsterft.

ORALE TRADITIE BIJ DE A YMARA'S

Elke samenleving en iedere cultuur kent orale tradities. "Orale traditie" is een breed en rekbaar begrip. Mondelinge tradities variëren van mythen en legenden, via sprookjes en vertellingen tot religieuze ceremoniële handelingen en gebeden. Bovendien is het vaak moeilijk een duidelijke grens tussen de categorieën te trekken. Ook liedjes, spreekwoorden, geruchten en zelfs moppen behoren tot de orale tradities.

In onze westerse "geletterde" wereld hebben orale tradities veel van hun kracht verloren; misschien met uitzondering van grappen en geruchten (deze laatste vooral in de komkommertijd). In niet-westerse culturen, vooral in die welke van zichzelf geen schrift kennen, zoals die van de Aymara's, manifesteren orale tradities zich in het dagelijks leven in verscheidene verschijningsvormen. Zo wordt de geschiedenis van een volk via mondelinge overlevering van geslacht op geslacht bewaard; belangrijke en ingrijpende gebeurtenissen worden gesignaleerd en verklaard door middel van het maken van nieuwe mythen of door het aanpassen van bestaande aan de veranderde werkelijkheid. Eigenlijk het hele cultuurgoed wordt via de orale tradities herinnerd en doorgegeven.

En onder cultuurgoed versta ik niet alleen de kennis van de eigen geschiedenis en orale literatuurvormen, maar ook die van oude landbouwtechnieken, geneeskunde, pedagogische principes, etc. Ook het hele onderwijs- en opvoedingssysteem wordt door de begrippen cultuurgoed en orale traditie omvat. Maar nogmaals, het is moeilijk, zo niet onmogelijk, een onderscheid te maken tussen de verschillende verschijningsvormen van de tradities.

Bij de Aymara's bijvoorbeeld - ik kom nu langzamerhand op het beoogde onderwerp - worden bij bepaalde gelegenheden verhalen aan de kinderen verteld, meestal door de grootouders. Deze verhalen schijnen op het eerste gezicht onschuldige fabeltjes, alleen bedoeld om de kinderen en de aanwezige volwassenen te vermaken. Op een dieper niveau - hoger zo u wilt - bevatten de verhalen echter een moraal of een les. Hierover wordt vaak na afloop gesproken. Iets verder op de ladder verklaren de verhalen allerlei opvallende dingen uit de directe omgeving en de natuur. Op het diepste niveau ligt het hele wereldbeeld verankerd, waarmee de verhoudingen tussen mens en natuur, tussen de mensen onderling en religieuze noties kunnen worden geïnterpreteerd.

De orale literatuur van de Aymara's bestaat voornamelijk uit mythen, legenden, fabels en de zogenaamde "fantastische" verhalen. Korte karakteristieken hiervan zijn:

- mythe: verklaring van de/een realiteit volgens het wereldbeeld;
- legende: referentie aan de geschiedenis;
- fabel: verhaal met een moraal;
- in "fantastische" verhalen wordt de gerechtigheid, die door een boosaardig wezen of een gebeurtenis is verstoord, hersteld.

Elementen die een vooraanstaande rol spelen in de verhalen zijn o.a.: mensen, dieren, planten, bergtoppen, de hemellichamen, wind, sneeuw, regen en hagel, de goden en heiligen. Deze elementen komen niet alleen als zodanig voor maar worden meestal, geantropomorfiseerd: dieren en bergen spreken met elkaar of met mensen.

De laatste jaren zijn enkele boekjes verschenen waarin verhalen uit de orale traditie werden gebundeld door antropologen die in toenemende mate zelf Aymara zijn. In sommige gevallen zijn de verhalen enigszins toegankelijk gemaakt voor de westerse lezer. In andere gevallen is de oorspronkelijke structuur gehandhaafd, soms zelfs in simultaanuitgaven, waarin de tekst in het Aymara naast het Spaans staat afgedrukt. Opvallend is dat ondanks de geografische spreiding van de gemeenschappen waarin de verhalen werden opgetekend, enkele motieven steeds terugkomen. In een enkel geval kwam ik zelfs een verhaal tegen, vastgelegd in Noord-Chili, waarvan de tekst bijna letterlijk overeenkomt met een mythe die werd opgetekend aan de pacifische kust van Colombia bij zwarte vissers.

Overigens is een van de kenmerken van orale tradities dat verschillende versies van hetzelfde verhaal nooit identiek zijn, maar over het algemeen worden aangepast aan lokale omstandigheden en gebeurtenissen en aan de persoonlijke omstandigheden van de verteller.

Ik zal nu een kleine selectie geven - een "bloemhoring" - van verhalen waarin de condor de hoofdpersoon is. Door ruimtegebrek ben ik genoodzaakt de meeste verhalen samen te vatten en die waarvan meerdere versies bestaan samen te voegen. *Helaas verdwijnen door deze methode veel typisch Indiaanse en orale aspecten!*

Zo beginnen veel verhalen met de inleidende woorden: "de ouderen vertellen ...", "dit verhaal vertelde mij mijn grootvader ...", of "het verhaal dat ik ga vertellen heeft mijn moeder mij verteld", naast de bij ons ook bekende uitdrukkingen, zoals: "het verhaal wil dat ..." en "er was eens ...". Ook worden universele verhalen tussen neus en lippen aangepast aan de eigen realiteit door bekende geografische aanduidingen te gebruiken. Verhalen worden door allerlei verteltechnieken - die trouwens lang niet iedereen meester is - verlevendigd, zoals bijvoorbeeld door het veelvuldig gebruik van klanknaboetsingen. Om het over het trekken van "gekke bekken" maar niet te hebben.

ENKELE MYTHEN OVER DE CONDOR

DE CONDOR EN DE STRUISVOGEL

Vroeger vlogen de grote vogels, zoals de Condor en de Struisvogel, waarheen ze maar wilden en hadden ze van alles te eten. Condor en Struisvogel waren vrienden en hadden een vicuña gevangen die ze samen deelden.

Na het maal zei Condor: "God zij dank, omdat hij ons eten heeft gegeven": Maar Struisvogel antwoordde: "Wat!? Zou God ons te eten gegeven hebben!? Wij hebben dit eten te danken aan onze eigen inspanningen!"

Toen ze weg wilden vliegen kon Struisvogel niet van de grond komen. Struisvogel was nu overtuigd en had veel verdriet en berouw, maar God had hem voor altijd de kunst van het vliegen ontnomen. Lijdzaam moest Struisvogel zich er aan gewennen om planten te eten in plaats van vlees.

In eerste instantie is dit verhaal een simpele uitleg van het feit dat de condor wel kan vliegen en de struisvogel niet. De struisvogel is oneerbiedig en kan daarom niet meer vliegen. De condor toont wel zijn dank en kan dus wel vliegen. Maar de condor kan dat niet zomaar, hij kan zelfs heel goed vliegen en zo hoog dat hij door veel Andesvolken gezien wordt als een boodschapper van de hemelgoden. Ook na de komst van Spaanse katholieke missionarissen bleef dat aanvankelijk zo, omdat de condor vanwege zijn uiterlijk - met zwart pak en witte

kraag met de priesters werd geassocieerd.

Het is daarom niet gemakkelijk te achterhalen of dit een oorspronkelijk Aymaraverhaal is van vóór de verovering of daarna, of zelfs door de priesters is verspreid terwille van de noodzaak het christelijk geloof aan te nemen, met de struisvogel als afschrikwekkend tegenvoorbeeld. Erg belangrijk is dit echter niet, omdat orale tradities zich nu eenmaal doorlopend aan de veranderende werkelijkheid aanpassen. Het verhaal zou dus ontstaan kunnen zijn voor de Spaanse verovering als mythe, waarin het belang van een goede houding tegenover de *Pachamama*, de Moeder Aarde, wordt geïllustreerd. Later zou het verhaal zichzelf kunnen hebben aangepast aan de nieuwe realiteit, waarbij *Pachamama* is vervangen door de God van de katholieke predikers.

DE CONDOR UIT DE NACHT DER TIJDEN

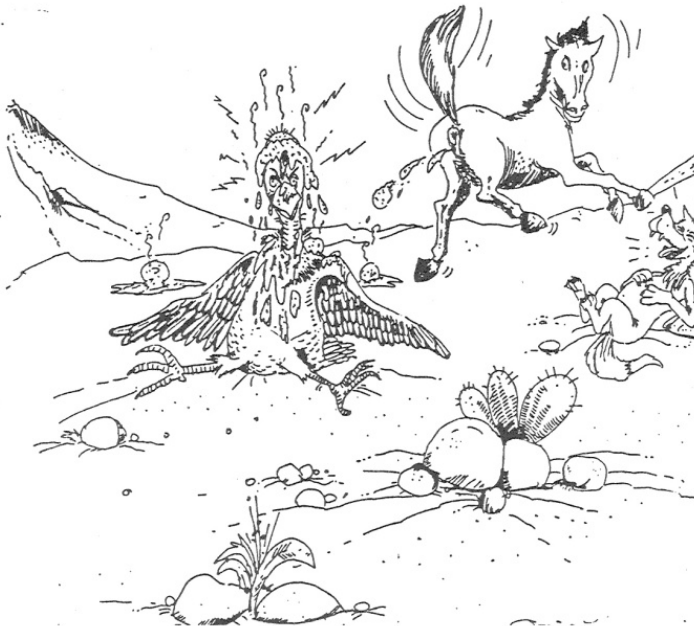
Het begon te regenen en het bleef regenen. Alles kwam onder water te staan. De mensen waren het eerst verdwenen, terwijl de dieren naar de bergtoppen vluchtten. Maar het water bleef stijgen, totdat ook de dieren die in de bomen zaten, verdronken. Toen bezweken de vogels die maar een kleine vlucht hadden. Maar toen de kolkende wateren alles hadden verzwolgen bleven een paar vogels toch over. De Uil hield het nog een paar dagen vol. Drie dagen later bezweek de Adelaar. Tenslotte ging ook de Koningsgier ten onder door honger en uitputting. Slechts de Condor hield het vol, zonder een enkele keer te kunnen uitrusten, veertig dagen en nachten in de hemel te blijven.

Toen klaarde de lucht op en werd een nieuwe wereld geboren. De Condor maakte zijn woonplaats van de eerste bergtoppen die droogvielen. Vandaar zag hij het water zich terugtrekken. Op een gegeven moment wilde de Condor eindelijk zijn dorst lessen, maar toen hij de punten van de vleugels in het water stak, voelde hij dat die verbrandden. Terug in zijn woonplaats merkte de Condor dat de uiteinden van zijn vleugels wit waren geworden en ze zouden altijd zo blijven.

Hoewel dit verhaal niet komt uit de traditie der Aymara's heb ik het hier toch opgenomen, omdat het zo sprekend is. Bovendien komt het vervolg van deze Colombiaanse mythe bijna volledig overeen met een verhaal dat wel in de Aymaratradiatie voorkomt. Het is mogelijk dat het verhaal in de Incatijd verspreid is, of al eerder door de Aymara's zelf, en dat het door andere volkeren is overgenomen. Het verhaal gaat nu verder; het enige verschil tussen de Colombiaanse versie en die van de Aymara's is, dat het paard van de Indianen is vervangen door een koe van de zwarte Colombiaanse vissers.

DE HALS VAN DE CONDOR

Op een warme dag zag de Condor een' paard liggen met zijn achterste naar hem toegekeerd. De Condor ging in steeds nauwer wordende kringen snel naar beneden. Daar stak hij zijn snavel in de anus van het paard. De Condor dacht namelijk dat het paard dood was. Hij hapte in die donkere warmte naar de ingewanden van het paard dat plotseling opgeschrikt van pijn de billen samentrok. De Condor die dacht dat hij gewurgd werd trok uit alle macht zijn kop terug om zich te bevrijden. Pas op het allerlaatste moment lukte dat, maar zijn kop en hals waren helemaal vies en stonken erg. De Condor wilde niet dat iemand hem zo zou zien. Dus ging hij zich snel wassen. In de weerspiegeling van het water zag hij dat zijn kop en hals helemaal kaal waren geworden door de warmte van het lichaam van het paard. Bovendien was zijn kraag wit geworden

De hals van de Condor

Ook in de twee bovenstaande verhalen is de eerste vertellaag duidelijk. De zeer opvallende uiterlijke kenmerken van de condor worden beschreven en krijgen een mythologische interpretatie. Volgens de traditie was de condor vroeger een "gewone" vogel, met een egaal zwart verendek over het hele lichaam. Dat de vogel nu getekend wordt door een kale hals, een opvallende witte kraag en witte veeruiteinden op de vleugel, is toe te schrijven aan enige belangrijke gebeurtenissen in het verleden.

Dat de condor in beide mythen zijn kop in de anus van het door hem doodgeachte dier steekt is niet toevallig. De snavel van de condor is niet scherp genoeg om de huid van pas gedode dieren te kunnen verscheuren. Hierdoor is het dier eigenlijk wel gedwongen om aas te eten. Maar omdat een vers stukje vlees niet te versmaden is, zal het toch zijn best doen zoveel mogelijk voedsel naar binnen te werken. Door zijn lichamelijke beperkingen gedwongen eet de condor daarom eerst de delen van zijn prooi die het makkelijkst te verwerken zijn: de ogen, de zachte delen van het achterwerk en de ingewanden. Ook als de buit al enigszins in ontbinding is, waardoor ook de andere gedeelten van het dode dier gegeten kunnen worden, moet de condor regelmatig de kop en de hals in het karkas steken om in eerste instantie de lekkerste hapjes en in tweede instantie de laatste restjes vlees weg te halen. Hals en kop worden dan met bloed besmeurd, en aangezien vogels hun eigen kop niet kunnen schoonmaken zouden eventuele veren snel aan elkaar gaan plakken. Hoewel het volgens de meesten niet zo'n prettig gezicht oplevert, is de kale hals dus een uitstekende aanpassing:

Het verhaal signaleert niet alleen de opvallende uiterlijke kenmerken van de condor, maar geeft bovendien een afdoende verklaring ervan. Een verklaring die raakt aan onze westerse, wetenschappelijke interpretatie van de natuurverschijnselen in de evolutietheorie.

Maar er is een nog diepere vertellaag te herkennen; in zekere zin is de condor een symbool voor de Indianen zelf. Misschien is het niet helemaal eerlijk om dit te verklaren aan de hand van deze mythe, omdat het eerste gedeelte ervan niet uit de Aymaratradiatie komt. Daarom later meer over dit onderwerp, temeer daar de volgende verhalen daar meer informatie over geven, verhalen waarin de vos steeds het onderspit delft tegenover de condor.

VERHALEN OVER DE VOS EN DE CONDOR

DE KOUDE

De vos, die altijd zeer moedig, maar ook argeloos is, daagt op een koude dag Mallku Condor uit om te zien wie van de twee het best tegen de kou kan, want de Vos is ervan overtuigd hierin de Condor te overtreffen. Mallku Condor gaat akkoord om de Vos eens een lesje te leren. Ze spreken af de nacht door te brengen op de top van de hoogste berg. Diegene die in slaap valt of onder de kou bezwijkt, mag door de ander worden opgegeten.

Gedurende de nacht stellen de twee elkaar vragen om te weten te komen of de ander nog niet in slaap gevallen is, of nog wel in leven is. In het begin is het steeds de Vos die zegt: "Mallku Condor, ... koud, he?" Maar later is het de Vos die op de vragen van de Condor moet antwoorden, en de Vos heeft daar grote moeite mee.

Klappertandend antwoordt hij: "Ikik ... h ... eppet ... t ... t ... t helem ... m ... maal ... niet ...koud!"

Als de dageraad aanbreekt vraagt Mallku Condor aan de Vos: "En vriend Vos, ben je al bevroren?" De Vos kan geen antwoord meer geven, want hij heeft de weddenschap verloren en is onder de koude bezweten. Mallku Condor maakt zich op voor een lekker maaltje. Aanvankelijk valt dat echter nogal tegen, want de Vos is bevroren, maar even later heeft de zon met zijn stralen het kadaver van de Vos die altijd verliest wanneer hij slim denkt te zijn, ontdooid.

De koude

In sommige versies worden enkele hoge bergtoppen met name genoemd, zoals de Illimani en de Illampu. In het Aymaragebied zijn dit twee van de hoogste pieken en ze staan ook hoog genoteerd op de Zuid Amerikaanse ranglijst.

Door het concreet noemen van de toppen wordt het verhaal levendiger voor de toehoorders en tevens realistischer.

Dat de condor aangesproken wordt met "Mallku" duidt op het grote respect dat de vogel geniet: "Mallku" is grof gezegd een aanspreektitel voor de leiders van de gemeenschappen. Vroeger zou het misschien vertaald zijn als "opperhoofd". Later meer hierover.

DE CONDOR EN MEVROUW DE VOS

De Condor en Mevrouw de Vos hadden afgesproken samen een ezel te jagen, omdat ze erge honger hadden. Ze spraken af dat de Vos de ezel in de nek zou pakken en dat de Condor de ezel in de flank neemt. Als de ezel echter door beiden te grazen is genomen, zet hij het op een lopen, terwijl hij alle kanten op springt en slaat, zodat Mevrouw de Vos moet loslaten. De ezel maakt hiervan gebruik om Mevrouw de Vos dood te schoppen. Het blijkt maar weer eens dat zowel Meneer de Vos als Mevrouw de Vos altijd het onderspit moet delven.

De condor en mevrouw de vos

DE AANTREKKINGSKRACHT VAN DE AFGROND

De Vos daagt met zeer veel zelfvertrouwen de Condor uit wie het langst de mysterieuze aantrekkingskracht van de afgrond kan weerstaan. Condor accepteert. Tegen de verwachting van de Vos in, maar nu kan hij tenminste ook tegenover de anderen bewijzen dat hij, de Vos, de sterkste en dapperste is.

Op het afgesproken moment gaan ze naar een hoge, steile afgrond en ze gaan naast elkaar aan de rand van de diepte zitten. De Vos is heel trots, want het is de eerste keer dat hij naast Mallku Condor mag zitten. De twee zitten zo stil als de berg zelf. Maar na een halve dag trekt de afgrond met een onzichtbare hand de Vos voorover naar beneden. Mallku Condor verheft zich op de vleugels en vliegt heen.

DE SCHRIK

De Vos wedt dat hij de Condor erger aan het schrikken kan maken dan Mallku Condor hem. Condor accepteert en zegt dat de Vos mag beginnen te proberen hem te laten schrikken. Het spel begint. De Vos loopt weg, sluipt terug, gaat achter Mallku Condor staan en geeft een harde schreeuw. De Condor schrikt en slaat eventjes zijn vleugels iets uit. De Vos is apetrots dat het hem gelukt is de Condor aan het schrikken te brengen. Glunderend vraagt hij: "En, Mallku Condor, ben Je geschrokken?" De Condor geeft toe dat hij inderdaad geschrokken is van de kreet van de Vos.

Maar nu is het de beurt aan de vogel. Deze vliegt weg, komt vervolgens terug in een duikvlucht, waarin hij de Vos oppikt met de snavel en de klauwen en vliegt dan vlug heel hoog. Dan vraagt Mallku Condor aan de Vos: "En vriend Vos, ben je geschrokken?" Maar de Vos kan geen antwoord meer geven. De Vos is van schrik gestorven.

BESCHUIT

Om zijn superioriteit ten opzichte van de Condor te kunnen bewijzen heeft de Vos eindelijk iets gevonden, waarmee hij de Condor kan verslaan in een weddenschap. De weddenschap is eenvoudig: de Vos serveert twee gelijke porties beschuit, die van kinoa gemaakt zijn. Wie het eerst zijn portie op heeft is winnaar: Twijfelend accepteert de Condor.

Ze beginnen te eten. Condor probeert met zijn snavel de beschuit op te pikken, maar dat gaat niet, omdat de beschuit in stukjes verkruiemt. De Vos likt met zijn lange tong de beschuit makkelijk op in zijn grote bek. De Condor erkent dan zijn nederlaag en de Vos is trotser dan ooit.

Het is de enige keer dat de ijdele Vos kan winnen van Mallku Condor, de Heer der Hemelen.

Die arme vos. In bijna alle voorgaande verhalen moet hij steeds zijn meerdere erkennen in de condor, waarbij hij het verschillende keren met de dood moet bekopen. En dat terwijl de vos de confrontatie met de condor iedere keer vol goede moed aangaat. In de fabels van de Europese culturen wordt de vos afgeschilderd als intelligent, slim, gewiekst, etc., maar in de orale literatuur van de Andesvolken is dat beeld anders: de vos denkt wel dat hij intelligent, slim en gewiekst is, maar gaat daar op zo'n overmoedige manier mee om, dat het keer op keer slecht met hem afloopt.

Waar de condor het symbool is van het eigen Indiaanse element, de inheemsheid, de Andesidentiteit, is de vos het symbool van het tegendeel. De vos is in de verhalen hoogmoedig, bedrieglijk en een profiteur en hij gebruikt zijn eventuele intelligentie op een verkeerde manier; eigenschappen die door de Aymara's niet als positief worden ervaren. De condor bezit de karaktertrekken die wel worden gewaardeerd.

De condor is rustig, bescheiden, intelligent en gebruikt die intelligentie op de juiste wijze, waardoor de vogel altijd de meerdere blijft van de vos. Bovendien beschikt de condor nog over andere eigenschappen die zeer belangrijk zijn bij het leven en overleven in het hooggebergte: fysieke hardheid, het bestand zijn tegen extreme koude, geen last hebben van hoogtevrees of evenwichtsstoomissen. In alle confrontaties op dit gebied is de vos niet alleen de mindere van de condor, maar hij doorstaat die confrontatie niet eens. De enige manier waarop de Aymara op zijn eigen terrein door een niet-Aymara verslagen kan worden is door het hebben van een grote mond en het veel en snel kunnen eten.

In het zuiden van Peru kent men in een aantal dorpen een zeer typisch gebruik. Tijdens religieuze feesten wordt een condor, die enkele dagen daarvoor speciaal is gevangen door een condorvanger, op de rug van een stier vastgebonden. De condor zet klauwen en snavel in de rug en de nek van de stier die verwoede pogingen doet zich van de vogel te bevrijden. Maar de strijd is ongelijk: steeds wordt die door de condor in zijn voordeel beslecht. De beeldspraak is hier duidelijk. De stier is natuurlijk het symbool bij uitstek voor de Spanjaard. De condor tekent voor de morele overwinning van de Indianen op de Spaanse overheersers. Overigens is het duel geen strijd meer op leven en dood vandaag de dag. De scherpe snavel en klauwen van de condor worden tegenwoordig met lappen ombonden, zodat de vogel de stier niet kan verwonden. Als de stier enkele minuten als een dolle met de condor op de rug heeft rondgesprongen, worden de dieren van elkaar bevrijd, vervolgens wordt de stier geslacht en de condor krijgt onder applaus de vrijheid terug en vliegt weg. De huidige economische toestand is echter zodanig dat de stier vaak niet eens geslacht wordt, maar direct terug in de wei gaat. De symboliek is en blijft voor

iedereen duidelijk.

DE CONDOR ALS AUTORITEIT

In de voorgaande verhalen is de condor - als vertegenwoordiger van het Aymaravolk, tegenover de vos, als vervreemdend element - een strenge, maar rechtvaardige en dus een goede macht. Hij is de "ordehandhaver", een bewaker van het Aymara- of Andeseigene tegen het kwade vreemde. Maar de condor is niet altijd een goede macht geweest, integendeel:

De condor en het herderinnetje

DE CONDOR EN HET HERDERINNETJE

Een herderinnetje is met haar kudde lama's en alpaca's op de weidegronden ver van het dorp. Ze wordt aangesproken door een onbekende jongeman, die in het zwart gekleed is en een witte sjaal draagt. Aanvankelijk is het meisje nogal wantrouwend. Maar de jongen, die zegt dat hij ook herder is, weet haar vertrouwen te winnen. Al gauw gaan ze vriendschappelijk met elkaar om, kletsen wat af en dan do en ze wat spelletjes. In een van die spelletjes klimt het meisje op de rug van de jongeman. Op dat moment echter verandert de jongeman in een condor en vliegt met het meisje op de rug naar zijn nest op een hoge bergtop, want de condor heeft haar uitgekozen om zijn vrouw te zijn.

Er gaat een lange tijd voorbij. Het meisje heeft het zeer moeilijk, want het is erg koud, ze is erg eenzaam, ze lijdt veel dorst en honger, want Mallku Condor neemt alleen rauw vlees voor haar mee, en ze kan niet weg, want het nest ligt op een stelle, hoge bergtop. Maar dan komt Kolibri voorbijgevlogen en deze merkt het meisje op. Het herderinnetje smeekt Kolibri haar mee naar beneden te nemen en haar bij haar ouders terug te brengen. Kolibri was in die tijd nog, net als Condor, een grote, sterke roofvogel, dus zonder problemen kan hij het meisje thuisbrengen. Als beloning krijgt Kolibri het halssnoer van de moeder van het meisje.

Als Condor de verdwijning van zijn vrouw bemerkt, ontsteekt hij in grote toorn en roept direct alle vogels bijeen om er achter te komen wie het herderinnetje heeft bevrijd. Want Mallku Condor weet dat, gezien de onbereikbaarheid van zijn woonplaats, alleen een grote vogel dat gedaan kan hebben. Alle vogels sidderen van angst voor hun grote leider en een van de kleinere vogeltjes verraadt in zijn angst Kolibri door op diens nieuwe halssnoer te wijzen. Daarop doodt Condor in een spannend gevecht Kolibri. De Condor beslist dat Kolibri door allen wordt opgegeten; de uitwerpselen zullen vervolgens veranderen in kolibri's en de belachelijk kleine omvang van de vogel herinnert voortaan voor altijd aan de misdaad die Kolibri tegen de Mallku Condor heeft begaan. Kolibri blijft echter wel getooid met het halssnoer.

Vervolgens gaat Condor naar het huis van het herderinnetje om haar terug te nemen. Maar op zijn komst is gerekend en met alle mogelijke middelen wordt de Condor verjaagd.

De condor en het herderinnetje

Van dit verhaal bestaan veel varianten. Soms is er sprake van een papegaaiensoort in plaats van een kolibri: het verhaal verklaart dan waarom er geen grote papegaaien in het gebied leven en wel een kleinere soort. Soms heeft de kolibri al zijn kleine omvang. Meestal worden dan de ouders van het herderinnetje door de kolibri gewaarschuwd, waar hun dochter zich bevindt, zodat ze zelf het meisje kunnen bevrijden.

In sommige varianten laat de bevrijding lang op zich wachten en krijgen de condor en het herderinnetje een of zelfs meer nakomelingen. Vooral in de Boliviaanse versies laat de condor niet met zich sullen en blijft zijn gezag gevestigd door uit nijd of wraak uiteindelijk het meisje, als blijkt dat ze echt niet terug wil naar het nest van de condor, volledig op te eten. Alleen een stapel beenderen geeft de onwetende ouders een indicatie omtrent het lot van hun dochter.

Bovenstaand verhaal bevat enkele mythologische elementen: het verklaart de vorm en de typische tekening van het verenpak van de kolibri en interpreteert het enorme verschil tussen de vogelsoorten condor en kolibri. Bovendien stipt het verhaal enkele aspecten uit het dagelijks leven van de Aymara's aan, zoals daar bijvoorbeeld zijn het hoeden van de lama's en de alpaca's door de kinderen op soms grote afstanden van het dorp, de dingen die zij daar doen zoals naaien en breien, (hoewel dit niet uit deze samenvatting blijkt) en ook de terughoudendheid tegenover onbekenden; in sommige varianten moet de jongen behoorlijk moeite doen om door het herderinnetje als vriend geaccepteerd te worden.

Met betrekking tot de condor worden weer enkele eigenaardigheden genoemd. In de eerste plaats het zwarte pak en de witte sjaal en het hebben van zijn woonplaats hoog tussen de bergtoppen op voor de mens onbereikbare plaatsen. Verder is er bijvoorbeeld het eten van rauw vlees. Maar in de tweede plaats is er het leiderschap over de andere vogels. De condor is de Heer der Hemelen - hoewel niet in christelijke zin - een autoriteit, de heerser over de anderen, kortom: de condor is de Mallku!

Volgens sommige antropologen is "het verhaal van de condor en het herderinnetje" een van de meest oorspronkelijke uit de Aymaratrاداتies. Het is een oud verhaal, ontstaan voor de gewelddadige komst van de Europeanen, waarin geen versturende elementen zijn doorgedrongen. In een volledig Indiaanse omgeving hoeft men zich niet te wapenen tegen het vreemde, het niet-Indiaanse. De condor was dus nog geen positief identificatiesymbool voor de Andesculturen tegenover de indringers; de condor is hier de vertegenwoordiger van het negatieve binnen het eigen Aymarawereldbeeld.

In vroeger tijden, en eigenlijk nu nog steeds op een meer verborgen manier, aanbaden of respecteerden de Aymara's de Pachamama, de Moeder Aarde. Deze Pachamama is de verwerkelijking van het goede. Zij geeft door middel van gewassen op haar akkers het voedsel dat de mens en zijn huisdieren nodig hebben. Moeder Aarde wordt geassocieerd met harmonie, met het huiselijke, met eenheid en eensgezindheid en met het vrouwelijke. Alle abstracte begrippen die betrekking hebben op het goede en het wij-gevoel worden verenigd in de Pachamama. Laten we zeggen dat dit alles staat voor convergentie.

Lijnrecht hier tegenover staat het slechte dat zich uit in het mannelijke, in verdeling, in pluriformiteit, in het vreemde en het andere. Oftewel: begrippen die te maken hebben met "divergentie", de verpersoonlijking van dit negatieve als tegenwicht voor de Pachamama, is de Mallku.

Nu moet er eerst nog wat gezegd worden over de Mallku. Zoals al eerder is gezegd was de Mallku de autoriteit binnen de Aymaragemeenschappen. Hij werd door de mannen van de dorpen die samen een gemeenschap vormen, gekozen en voor een jaar aangesteld. Deze Mallku hield toezicht op de verdeling van de landbouwgronden en het beschikbare water. Ten tijde van de Inca's werd door de Mallku, die door de Inca's Kuraka en door de Spanjaarden Cacique werd genoemd, de belasting geïnd. Soms sprak hij recht of bemiddelde tussen ruziënde personen en partijen. De Mallku werd gevreesd, omdat hij streng was en vergaande bevoegdheden had, maar ook gerespecteerd, omdat hij als leider in zekere zin nu eenmaal nodig was. Misschien werd hij gezien als een noodzakelijk kwaad. Een kwaad dat het aanwezige goede in een gemeenschap, alleen al door zijn aanwezigheid, versterkt. Divergentie die indirect zorgt voor convergentie.

Geassocieerd met deze Mallku werd dus in de eerste plaats de condor, de mannelijke versierder en ontvoerder van onschuldige meisjes, een bedreiging voor de harmonie van het gezin. Maar ook de bergtoppen worden gezien als een symbool voor de Mallku; en dan vooral de dreigend-grauwe, niet-permanent besneeuwde bergen, die als ze donker worden zorgen voor de gevreesde hagel, die de oogsten vernielt en dus ook gezien kan worden als een bedreiging voor de Pachamama en haar akkers. Het is niet toevallig dat de condor zijn rotsnest heeft juist op deze bergtoppen. Bovendien eisen de Mallkubergen regelmatig hun tol door het doen verdwijnen van verdwaald vee.

De onzekerheid van het bestaan en de constante strijd tegen de moeilijke klimatologische omstandigheden uiteten zich in dit soort verhalen. Zoals de condor er onverwachts met het herderinnetje van door gaat, slaat ook de hagel altijd plotseling toe.

In tegenstelling tot onze westerse sprookjes is het drama niet episodisch in de Aymaradities. De onzekerheid is centraal aanwezig, waardoor de verhalen niet eindigen met "en ze leefden nog lang en gelukkig", maar regelmatig slecht aflopen.

Maar toch is het vaak het goede dat het kwade overwint en is de condor niet alleen symbool voor het slechte, maar ook voor het tragische. De condor is gedwongen na kortstondige succesjes weer terug te keren naar de, eenzaamheid van zijn bestaan, alleen, boven op de berg. Mallku Condor lijdt misschien onder de eenzaamheid van de macht, als allereerste prototype van Garcia Marquez' dictators.

Er zijn antropologen die in de ontvoering en eventueel verkrachting van het meisje door de condor - in sommige varianten krijgen ze immers kinderen - een metafoor zien van het huwelijk: de aanwezigheid van de man is een fysieke en seksuele bedreiging voor het meisje en het gezin van haar ouders. Het gevaar is aanwezig dat de condor, als vertegenwoordiger van het mannelijke, de vrouw, neergezet in het verhaal als onschuldig herderinnetje, uit haar omgeving wegrukt. Om stabiel te kunnen zijn zouden jonge echtparen dan ook matrilokaal moeten zijn: het pas getrouwde stel zou bij de ouders van het meisje moeten gaan wonen. Vroeger was dit ook het geval, nu is de situatie overal anders.

Na de komst van de Spanjaarden hoefde het verhaal niet te worden aangepast, waardoor het in de oorspronkelijke vorm heeft kunnen blijven bestaan, ondanks de veranderde omstandigheden. De Katholieke God is goed en zou een andere vorm van de Pachamama kunnen zijn. Tegenwoordig bewegen God en Pachamama naast elkaar. De nieuwe autoriteiten werden misschien minder gerespecteerd, maar waren zeker zo gevreesd als de Mallku, die overigens door de Spanjaarden werd gehandhaafd als plaatselijk leider. Op de beste landbouwgronden ontstonden de *hacienda's*. De grootgrondbezitters leefden in mooie, grote huizen die voor de Indiaanse bevolking net zo onbereikbaar bleven als het nest van de condor. De enigen die toegang hadden tot het huis waren de jonge meisjes, die als dienstmeisje moesten werken en vaak door de patroon werden misbruikt. Blijkbaar hebben de *hacendados* er van alles aan gedaan om het oude beeld van de machistische en slechte autoriteit over te nemen: in Bolivia lieten ze zelfs het gebruik van de meisjes in de wet als hun recht vastleggen! Gelukkig is deze wet niet meer van kracht.

Het is al even vermeld dat de condor vanwege zijn uiterlijk als zwart-pak-met-witte-bef drager, werd geassocieerd met de priesters, omdat die als boodschappers van de Katholieke God bijna naadloos aansloten bij de idee dat de condors, ook al omdat ze zo hoog konden vliegen, boodschappers zijn van de Zonnegod.

De zeer oude cultus rond de condor zou zijn ontstaan in Tiahuanaco, het nu in puin liggende centrum van de pre-Incaïsche Aymarakultuur en dat enkele kilometers verwijderd ligt van de zuidelijke oevers van het Titicacameer. Vandaar uit zou de cultus over een enorm uitgestrekt gebied zijn verspreid. Ter illustratie daarvan een laatste mythe:

DE CONDORMENSEN

De mensen uit de oudheid zijn geboren uit de eieren van de Condor. Deze eieren van goud, zilver en koper lieten verschillende groepen ontstaan. Zo verschenen ook de Condormensen, die lange tijd over Tiahuanaco zouden regeren. De koning van de Condormensen was Huyustus, de "Heer van de Hele Wereld", stichter van de Viracochacultus en van de beschaving van Tiahuanaco, dat zich uitstrekte over duizenden kilometers, vanaf de toppen van de Andes tot ver weg: de oevers van de Grote Oceaan.

Manco Capac en Mama Ocllo, afstammelingen van de machtige Condorkoning Huyustus, besloten de oude cultus van hun voorouders nieuw leven in te blazen, omdat die na een zondvloed was verdwenen. De naam Manco is een Spaanse verbastering van Mallku dat staat voor: "Condor met de heilige kam" of "Heer der Hemelen", of ook "Hij die rond de zon vliegt" of "het enige levende wezen dat durft voorbij de wind van de eeuwige sneeuw bij het opkomen van de ster van de dag". Mallku, de stichter van het Incarijk, verbreidde de Zonnecultus die vertegenwoordigd wordt door Viracocha, de Schepper.

CONCLUSIE

De Condor is een belangrijk dier in het wereldbeeld van de Aymara's en dit uit zich in de prominente plaats van de vogel in de orale tradities van dit volk. Omdat de condor in vroeger tijd werd geassocieerd met de Zonnegod van de Aymara's en later van de Inca's, wordt de condor afgeschilderd als een autoriteit. In de loop van de tijd evolueert de exacte positie van het beest enigszins, onder de druk van veranderende omstandigheden: van een negatieve, maar noodzakelijke kracht ontwikkelt de condor zich naar een positiever personage. De condor wordt, nog steeds als autoritaire leider van de dierenwereld, een beschermer van het Indiaanse volk tegen de vreemde indringer.

De oorspronkelijke culturen van vele niet-westerse volken zitten tegenwoordig nogal in de verdrukking door de ook plaatselijk sterk gegroeide populariteit van televisie en popmuziek. Ook de Aymara's dreigen in een identiteitscrisis ten onder te gaan. Maar de parallel met de condor blijft zichtbaar: ook de condor is inmiddels een bedreigde diersoort.

Een Andes-condor in de dierentuin van Artis in Amsterdam